

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Julia Kristeva'da Platonik Mekân Kavramı "Chora"

Plato's Space Concept "Chora" in Julia Kristeva

Pinar Yurdadön

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Beşeri ve İktisadi Coğrafya Bilim Dalı, Ankara

ÖZ

Çağdaş feminist edebiyat eleştirisinin önde gelen isimlerinden dilbilimci ve psikanalist Julia Kristeva, çalışmalarında Platon'un mekânsala ilişkin kavramı choradan fazlasıyla faydalanmıştır. Ortaya koyduğu bağlam Mekânsal Dönüş sürecinin belki de en az dikkat çeken ancak en yaratıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Kristeva'nın hangi motivasyonla chora kavramına yöneldiği sorusundan hareketle, coğrafya ile kurduğu söz konusu iletişimi mekânsal dönüşün bir boyutu olarak anlamlandırma amacıyla olan çalışmada, öncelikle chora kavramı üzerinde durulmakta, ardından Kristeva'nın edebiyat eleştirisi ve psiko-analitik bağlama içkin çok yönlü düşünüyü mekân odağında irdelenmektedir. Çalışma dili/edebiyatı, psiko-analitik içerimi, feminist bağlamı düşünmenin bir tarzı olarak mekanın gelişimine yönelik yapılan çıkarsama ile sonlanmakta olup, bahse konu çerçeve ile ilişkilenmeyle birlikte esasta yeni ve farklı bir coğrafi perspektifin nasıl üretilebileceğini sorgulamaktadır. Mekân kavramının imkânları, yapısal inşacı bir yaklaşım ve tarihsel-coğrafya perspektifiyle aranırken, Kristeva'nın kendi çalışmaları ve konuya yönelik yazılmış ikincil metinlere dayalı nitel-yorumlayıcı bir araştırma deseni benimsenmiştir. Sonuç olarak, Kristeva'nın anne bedeniyle bütünleşen şiirsel dilin çocuğun dil gelişiminde etkili olduğu yönündeki izahatının, geleneksel falluşçu bakışın anneliğe "oryantalist" yaklaşım olarak da ifade edilebilecek çehresini yerle bir ettiği, başlıca desteğini ise mekânsal bir metafordan, maternal bulunup tarihsel dikotomiler varlığında öteki ile buluşturulan, örtüklenen çoklu ses ve anlamların heterotopik uğrağı, kitonyen choradan aldığı varlığına ulaşmaktadır.

Anahtar sözcükler: Annelik; chora; Kristeva; mekânsal dönüş.

ABSTRACT

A leading feminist literary critic, linguist and psychoanalyst, Julia Kristeva has considerably benefited from Plato's space related term chora to construct her own approach. The work she created is one of the most salient of the all produced with reference to Spatial Turn process dating back to 1970s and boomed after 1980s. As to this importance, the purposes of this paper are to show the motivation behind Kristeva's use of the term chora, with and for what she associates this term and finally how her manipulation of her subject area into geography contributes to spatial turn process. To this end, first Plato's use of the term chora will be analyzed and then Kristeva's multifaceted literary and psychoanalytic approach will be scrutinized with reference to space notion. As a final conclusion, how space turns into a language with which we think on language/literature, psychoanalytical content and feminist criticism will be stated to concretize possible ways of creating a different geographical perspective. The prospects of the term space have been worked on with a structural constructivist approach and a historical geography perspective. As for Kristeva's own works and secondary sources on her works a qualitative text-hermeneutic method has been adopted. All in all, it has been concluded that Kristeva's notion that the poetic language coalesced with mother's body contributes to child's language drastically refuted long lasting alleged phallogocentric and somehow orientalist notions of motherhood, and it has been stressed that the chthonian chora as a geographical metaphor, as a heterotopic latent haunt of multiple voices and meanings is at the center of all these discussions.

Keywords: Motherhood; chora; Kristeva; spatial turn.

Geliş tarihi: 09.09.2019 Kabul tarihi: 06.04.2021

Online yayımlanma tarihi: 26.05.2021

İletişim: Pinar Yurdadön

e-posta: yrddninar@gmail.com

Giriş

Çoklu çalışma ve ilgi alanlarına sahip bir entelektüel olan Julia Kristeva'yı herhangi bir disipliner ayrıma dahil etmek zordur. Akademik yaşamının ilk yıllarında dil üzerine çalışıp dil-siyaset-özne kavramlarına odaklanırken, 1970'ten sonra kadın ve annelik sorunlarıyla, 1980'den sonra da Fransız psikanalist Jacques Lacan'ın psikanaliz seminerlerinin de etkisiyle psikanaliz ve edebi özne kavramlarıyla ilgilenir. Entelektüel birikiminde birlikte çalıştığı yapısalcı Marksist eleştirmen Lucien Goldmann ve yapısalcı antropolog Claude Lévi-Strauss ile Philippe Sollers, Roland Barthes, Michel Foucault, Jacques Derrida gibi yazarların da arasında bulunduğu Tel Quel¹ çevresi ve Rus edebiyat teorisyeni Mihail Bahtin'in etkisi büyüktür (Erişti, 2019; Oliver, n.d.).

Kristeva'nın entelektüel perspektifi, çok yurtluluk/yurtsuzluk eksenli melez kimliğinin katkısı ile geçişken ve devingen bir içerimdedir. Bu bakımdan habitusu düşün alanının da çatkısını belirlemiştir. Bahse konu çok yönlü yaklaşımını inşa ederken ise Platon'un mekânsal olana ilişkin kullandığı *chora* kavramından fazlasıyla faydalanmaktadır. Ortaya koyduğu bağlam Mekânsal Dönüş (*Spatial Turn*) sürecinin belki de en az dikkat çeken ancak en belirgin ve üretken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

“Mekânsal/topografik/coğrafi Dönüş” (*Spatial/Topographic/Geographical Turn*), farklı anlamlar içerirse de temelde coğrafi olanın analiz, açıklama ve bilme uğraşına dahil edilmesi, düşün alanında varlık iddia etmesi sürecidir. Mekânsal dönüş 1980–1990'larda zirve yapsa ve Edward Soja (2009: 23) tarafından belirtildiği gibi Los Angeles'ta yeniden doğsa da yine Soja'nın da dem vurduğu gibi köklerini 1968 baharının Parisyen kalkışması ve yaratıcı entelektüel ortamına borçludur. Dönüş kavramı hem bir söz hem de bir sözceleme² anlamına gelmekte, mekânsala ilişkin sürecin hem halihazır durumuna hem de aldığı yola gönderme yapmaktadır. Genel bir ifadeyle mekânsal dönüş, artık “mekân” mefhumunun da “zaman” gibi anlatıya içkin olduğu, aksi durumun ne bilimsel ne de varlıkbilimsel bir zemine oturduğu, mekân ve zamanın ikil bir varlığın tümleyenleri³ olduğu kabulüyle mekânın da bir çeşit “analiz birimi” olması gerektiği yönündeki teorik ve pratik çabadır. Burada yer alan “artık” ifadesi önemlidir; çünkü tarihsel olanla coğrafi olanın eşsüremliliğini ifade eder. Birinin diğerini kolonize ettiği ya da en iyi ihtimalle göz ardı bıraktığı bir bağlam söz konusu değildir. İkincil olarak ise, mekânın çoklu anlamlarının farkına varıldığı, eleştirel bir bakış, çok paradigmatlı bir coğrafya yapma biçimdir.

Tarihsel olarak mekânın toplumsal, kültürel, siyasal ve benzeri alanlarda yeniden ileri sürülmesi mekânın farklı disiplinlere iç-

kin hale gelmesi, bu disiplinlerin araştırmalarında açıklamanın bir parçası olması, mekânın çoğullaşan anlamı ve *gerçekliğe* dokunan içerimiyle mümkün olmuştur. Süreç, öncesinde çeşitli çalışmalar, kişiler, kurumlar/okullar tarafından farklı yer ve dönemlerde deneyimlenmiş olsa da dönem halini almasında sistematik ve tanımlı olması etkilidir (Yurdadön-Aslan & Yavan, 2018: 115).

Coğrafyacılar ya da coğrafya yapanlar için ise felsefe neredeyse her zaman tartışmaya içkindir. Bununla beraber felsefenin varlığı son birkaç on yılda daha görünür olmuştur demek yanlış olmaz. Çalışma açısından *chora* özelinde ise, kavram daha çok evren, uzay, uzam bağlamında ele alınmış (Bonfiglioli, 2016: 816), yeni yer ve mekân kavramsallaştırma imkânları ve anlamları için daha çok sosyal ve beşeri bilim alanlarının çağırısı gerekmiştir.

Bahse konu mekânı *çağırma* sürecinde, mekânın en iddialı biçimde yer aldığı ve fark yarattığı alanlar siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, iktisat ve sosyoloji gibi disiplinler olsa da kültürel çalışmalar ve beşeri bilimlerle de paslaşan sakil ama kuvvetli ayrı bir güzergâh da gelişmiştir. Edebiyat söz konusu süreçte görece daha naif kalmış olmakla birlikte Kristeva, Bahtin gibi önemli isimlerin eleştirel perspektifleri ve girift okumaları sayesinde ve mekânın da buna cevaz veren elverişli “yeni” içerimiyle kendi kalkışmasını örgütlemiştir. Kristeva'nın eleştirel feminist ve psiko-analist örüntüyle yüklü edebi yaklaşımı, mekânsal dönüşün en sürprizli ve zihin açan temaslarından birini oluşturmaktadır.

Kristeva temelde dilin gelişim aşamasında annelik ve babalık işlevleri üzerinde durmakta, Lacan'cı ve Freud'cu açıdan babalık ile özdeşleştirilen, öznenin dil edinimini kazandığı dönem olan simgesel dönemin tam olarak onların ifade ettiği ve genelde de kabul görüldüğü gibi gelişmediğini, maternal bağlamın ön planda olduğu ilksel sürecin, sonradan gelen yerleşik kurallara ve kurumlara tabiiyetin olduğu falosentrik simgesel dönemin altyapısını oluşturduğunu söylemektedir. Bahsettiği ilksel süreç Oedipus öncesi, ataerkil yasanın olmadığı göstergesel dönemdir ve özne/bebek bu dönemde annenin bedenini ritim, ses, tekrar gibi eylemlerle kendinde yeniden üretir. Burası ilk anlamların kurulduğu yerdir.

Kritik olan nokta ise, Kristeva'nın annelik işleviyle birleştirdiği göstergesel/semiyotik dönem ile Platon'un varlık (*being*) ve varoluş (*becoming*) arasındaki alanı anlatmak için kullandığı *chora* kavramı arasında kurduğu benzeşimdir. Platon'un Timaios isimli geç dönem eserinde yer verdiği kavram, o günden bugüne mekân felsefesinin konusu olmuş ya anlaşılama-yıp “konteynır” içeriğine indirgenmiş ya da muğlak bulunarak

¹ Tel Quel muhalif bir dergi çevresi olup, Kristeva'nın “Şiirsel Dilde Devrim” (*La Révolution du langage poétique-1974*) olarak çevrilebilecek erken dönem kitabı bu bakımdan 1966 Çin Kültür Devrimi ile eşzamanlıdır. Bkz. Turhanlı, 2012.

² Söz: Dilyetisinin kişisel bir ahlak ve istenç eylemiyle özdeşleşen bireysel yanı; Sözce: Bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası; sözceleme edimiyle ortaya çıkan söylem; Sözceleme: sözce üretme edimi, bireyin sözceleri belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirmesi (Vardar, 2007: 180–181).

³ “...Oysa bilimsel açıklamalarda zaman ve mekâna farklı önem verilmesinin epistemolojik dayanakları olduğu söylenemez. Bu ikisi aynı niteliktedir” (Tekeli, 2010: 71).

açıklamanın dışında bırakılmıştır. Bu anlamda kötü bir talihinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Diğer yandan ortada bir gerçek vardır ki, o da *choranın* Timaios'ta bile açıklaması en zor kavramlardan biri oluşudur.

Bu çalışmanın temel amacı Kristeva'nın hangi motivasyonla "*chora*" kavramına yöneldiğini, neden bu kavram ile analogi yaptığını sorgulamak ve kendi alanı ile coğrafya arasında kurduğu bu iletişimi -mekânsal dönüşün bir boyutu olarak- anlamlandırmaya çalışmaktır.

Bu bakımdan aşağıda yer alan birbirini tamamlayan ve etkileyen sorular çalışmaya yön verecektir:

- Kristeva'yı teorisini inşa ederken mekânla ilgilenmeye yönelen güdü nedir?
- Mekânı cazip kılan nedir?
- Mekânsal temsilleri, mekân ve mekânsallık mecazlarını önemli kılan nedir?
- Mekân, beklenen ya da beklenmeyen herhangi bir yaratıcı işlevi gerçekleştirmiş midir ya da varlığı bir fark yaratmış mıdır?

Temel sorunsal, Kristeva, mekânı neden işe koşmakta, neden *çağırılmaktadır*? Bu soruyu içsel bir okumayla, kendi teorisine yönelik bir uğraşı ve arayışı olduğundan ya da dışsal bir okumayla bizatihi mekânın kendi *aliminden*, mekânı cazip/elverişli kılan bir görüden ötürü diye cevaplamak mümkün. İşbu sorgulamanın çift yönlü işlemesi ise daha muhtemel görünmektedir. Bir diğer önemli nokta ise Kristeva'nın mekân ve kendi alanı arasındaki iletişimi nasıl kurduğuna ilişkin olacak olup, nasıl bir izlek ve sorgulama ile yol aldığı ve en nihayetinde *çiktısının* ne olduğu hakkındadır.

Literatür Değerlendirmesi ve Yöntem

Çalışmanın literatür değerlendirmesi *choranın* hangi alanlarca tartışıldığını, *choraya* odaklanan yazının ona nasıl bir anlam yüklediğini sorgulamakta, coğrafya ve mekân gündeminde nasıl bir fark ortaya konulduğunu, hangi bağlamlarda hangi noktaların üzerinde durulduğunu açığa çıkarmaya odaklanmaktadır.

Genel anlamda *Chora* hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde⁴ *chorayı* uzam, mekân bağlamında değerlendiren metinlerin (Bonfiglioli, 2016; Kymalainen & Lehtinen, 2010; Hisarlıgil,

2008; Rickert, 2007) yanısıra bu bağlamı kadın çalışmaları ve psiko-analiz (Knowles, 2015; Randhawa, 2014) gibi farklı içerimlerle keşitiren metinlerin de üretildiği görülmüştür. Bonfiglioli (2016) "*Moral re-turns in geography. Chora: On ethics as an image*" isimli çalışmasında coğrafyanın felsefesi tartışmasında Strabon'un coğrafyasını yorumlayarak insan pratiğiyle etik olarak şekillendirilen dünyaya odaklanmakta ve Strabon'un *chorasından* hareketle *choranın* etik değerlerin en eski olan imge ve temsil mantığını koruduğunu gösterdiği gibi, bu getirinin ahlaki olduğuna da işaret etmektedir. Hisarlıgil (2008) "*Martin Heidegger'de "Mekan" Düşüncesi: Hermeneutik-Fenomenolojik Bir Yaklaşım*" isimli çalışmasında ise, Martin Heidegger'in hermeneutik-fenomenolojik yaklaşımdan hareketle mekânın kap olduğu yönündeki Kartezyen anlayışa karşın, Dasein'in dünya içinde oluşuna gönderme yapan *chorayı* öne çıkarmaktadır. *Chora* burada varoluşsal bir alana tekabül etmektedir.

Kristeva'nın *chora* ile birlikte ele alındığı çalışmalar ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Özellikle literatür değerlendirmesine esas akademik yayınlarda bu durum tahmin edileceği üzere çok daha belirgindir. Burada iki temel çalışmadan bahsedilebilir: İlki Rickert'in 2007 yılında yayımlanan "*Toward the Chora: Kristeva, Derrida, and Ulmer on emplaced invention*" isimli çalışması olup, yazar zihin (*mind*) -beden (*body*) ve çevre (*environment*) arasındaki modern ayrışmayı gidermeye yönelik Kristeva, Derrida ve Ulmer'den yol alarak birleştirici bir retorik oluşturmayı, bunu da her üç ismin ortaya koyduğu haliyle *chora* bağlamından kalkınarak yapmayı amaçlamaktadır. İkincisi ise, Kymalainen ve Lehtinen'e (2010) ait "*Chora in current geographical thought: Places of co-design and re-remembering*" isimli makaledir. Yazarlar bu metinde, *choranın* Platon'un Timaeus isimli eserinden bu yana coğrafyacılar için önemli ve anlamlı bir çalışma alanı olduğunu ancak bu durumun özellikle geçtiğimiz son birkaç on yılda meydana geldiğini özellikle *choranın* Derrida ve Kristeva yorumuyla coğrafi anlayışı ve mekânsal perspektifi çeşitlendirecek yeni ve farklı mekân (yer, vd.) tanımları ve arayışları ortaya koyabileceğini belirtmektedirler.

Yukarıda yer alan çalışmalar ve içerikleri irdelendiğinde Kristeva ve *chora* ortaklığına dayanan eser miktarda yazının bulunduğu, özellikle Türkçe yazının çoğunlukla felsefi tartışma uğrağında gelişirken coğrafi perspektifin bu çalışmalara içkin olmadığı gözlenmiştir. Coğrafya ve daha dar anlamda kentsel planlama, mimarlık çalışmalarında çeşitli dergiler, internet kay-

⁴ Kristeva'ya yönelik yapılan çalışmalarda *choraya* ilişkin olanların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmının "psiko-analitik düşünce/psiko-analiz" temasında gerçekleştirilen "abject", ego, depresyon, melankoli gibi kavramları konu edinen çalışmalar olduğu görülmektedir (Haigh, 2006; Hall, 2012; Markotic, 2001; Olivier, 2007). Bir diğer çalışma alanı ise edebiyat olup, özellikle dilbilim alanında metinlerarasılık (*intertextuality*) yaklaşımı öne çıkmaktadır (Ekiz, 2007; Lesic-Thomas, 2005; Şahin-Yeşil, 2015). Diğer yandan Kristeva'ya ilişkin ya da ona referansla yapılan çalışmaları kategorize etmek oldukça da zor görünmektedir. Tıpkı kendi çalışma ve düşün dünyasında olduğu gibi pek çok çalışmanın da disiplinler üstü/arası bir alanda benzer eğilim ve içerikte üretildiği görülmektedir. Psiko-analitik düşünceleri kadın hakları ve toplumsal cinsiyet yönüyle birey, bireysellik ve kimlik odağında ele alan (Elliott, 2012), maternel ve doğum/doğarlık ilişkisine Arendt ile paslaşarak yaklaşan siyaset bilimi, felsefe ve feminist örüntüyle irdelleyen (Birmingham, 2003), Kristeva'nın psiko-analitik bağlamını Avrupa, kozmopolitanizm ve ötekilik kavramlarıyla yoğuran (Varsamopoulou, 2009), kamusal, yerli halk mücadelesi, aktivizm eylemlerinden hareketle kamusal hak ve talepleri sorgulayan (Weir, 2017), homoseksüellik ve homofobik yaklaşıma değinen (Gambaudo, 2013), meşhur "abject" (iğrenç, tiksinc) kavramı odağında beden-toplumsal cinsiyet ve edebiyatı birlikte kritik eden (Çolak, 2011), sanat, beden ve psiko-analitik bir bağlamda sorgulama yapan (Şener, 2014), felsefi arayışını *choraya* odaklanarak irdelleyen (Kymalainen & Lehtinen, 2010; Randhawa, 2014; Rickert, 2007) çalışmalardan yukarıda ifade edilen çoklu çalışma ve yaklaşım üreten metin örnekleri olarak bahsedilebilir.

nakları ve atıflarda coğrafya-felsefe kesişiminde yazılmış yazılarda söz konusu ortaklık bulunmakla birlikte Web of Science ve Ulakbim veritabanlarında yer alan hakemli ve akademik yayınlarda bahse konu yazına ilişkin -yukarıda da ifade edildiği üzere- sınırlı sayıda kaynak bulunmaktadır. Bu bakımdan çalışma, feminist eleştiri, edebiyat çalışmaları, psiko-analitik çerçeve ile ilişkilenebilir. Bu bakımdan coğrafi perspektifin nasıl üretilebileceğini Kristeva bağlamından hareketle ele alırken, çatkısı da teori ve bulgu ilişkiselliğinde söz konusu coğrafi-felsefi örüntüyü ortaya koymak üzere şekillenmektedir. Yapısal inşacı bir yaklaşım ve tarihsel-coğrafya perspektifiyle temelde mekân kavramının imkânlarını irdeleme uğraşında olan çalışmada, Kristeva'nın kendi yapıtları, makaleleri, kısa film ve söyleşilerine ek olarak, konuya yönelik yazılmış ikincil metinlerin değerlendirildiği nitel-yorumlayıcı bir araştırma deseni benimsenmiştir.

Platon'un Mecaz Mekânı: "Chora"

Platon, "Yer" olarak ifade edilebilecek olan *chora* kavramına *Timaios* isimli geç dönem eserinde değinir. *Chora*, Platon'un *Timaios* diyalogunda evrenin oluşumunu ifade etmek üzere yer verdiği mekân(sal)a ilişkin öne sürdüğü tanım/yaklaşım/açıklamadır (2001). *Chora*, Chaos'tan (Varlık/Being) Cosmos'a (Varolagelen/Becoming) geçişte bir aralık (*metaxy*), bir ihtimaldir. Bugün plancıların, mimarların tanımladığı mekân ve mekân çatısı altındaki tüm meta/anahtar kavramlara göre oldukça farklı bir düşüncenin izlerini taşır. *Chora*, evrenin oluşumuna teşne olandır ancak aynı zamanda varlığa koşul olduğu gibi onu önceler, ardsüremlidir. İlişkisel olup, hemzemin bir bağlam sunar. Bu sebeple o meşhur örtüklemede olduğu gibi ne kap ne de konteynirdir.

Chora üçüncü alandır (*third kind*) ve ondan idea (varlık-"being") ve algılanan (varolagelen-"becoming") dışında (2001: 28-a, 48-e, 49-a), ayrı bir tür olarak bahsedilmektedir (2001: 50-d, 50-e, 52-b, 52-d). İlk tür idealar dünyasına ait, zihinde rasyo olarak kavranabilen, değişime konu olmayan ve maddi olmayan, ezeli ve ebedi bir içeriktir. Bunlar mekânda ve zamanda bir yer işgal etmezler. Yersiz bir yer, yerinden edilmiş bir yerdir (*atopos, displaced place*) (Rickert, 2007: 256). Akış halinde olmayan, "kendileriyle aynı olan şeylerdir". Fenomenler dünyası ise maddi olarak duyumsanabilen, değişken ve sonlu olma özelliği taşır. Varolabilmesi idealar dünyasındaki temsiliyetine, ideasının varolmasına bağlıdır. Yani idealar fenomenlerin varlık sebebidir ve fenomenler onlardan feyz alırlar. Zamandan ve mekândan bağımsız olmayan duyular ya da sanılar, sürekli değişime konu olduğundan tartışmalı bir yapıya sahiptirler, bunlardan yola çıkılarak varlık hakkında kesin bir şey söylenemez.

Üçüncü eleman olan *chora* ise, açıklanması zor olandır; çünkü tam olarak maddi değildir, maddi olmak Platon'a göre dört arkhe'den biriye de (2001: 32-c, 32-d), maddi referanslardan

da yoksun değildir. Fakat kesin olan bir şey varsa o da niteliksiz ve şekilsiz olduğudur. Duyu organlarıyla algılanamayacak ancak gerçek dışı bir akıl yürütmeyle kavranabilecek bir yerdir. Aslında *chora*nın varoluşa gelecek şeylere bir koşul ya da köprü işini gördüğünü söylemek de mümkündür. Bu durum şöyle açıklanabilir: Örnek/form ya da modelin temsilini mümkün kılan kendi temsil edilmeyen bir aralık olan *chora* aynı zamanda bir "zemin" olma işlevine de sahiptir; çünkü fenomenler bir görüngü olarak ortaya çıkabilmek için bir zemine ihtiyaç duyarlar ve bu zemini de *chora* sağlar. Yani varolagelmek, varlığa gelmek bu bakımdan yer ihtiyacını da kendi "içinde" ve kendiyile beraber karşılaması demektir. Dolayısıyla varolagelmek bir yerde olmaktır ya da belli bir türden yere sahip olmaktır zaten. Varolagelmek, zaten verili olan koşulu bekleyen *chorayı* gerçekleştirmektir aynı zamanda (Kurtar, 2015). Bu anlamda *chora*, bir ihtimal olarak da görülebilir.

*Chora*nın *Timaios*'ta üç türlü tanımı bulunmaktadır (2001: 52a-c):

- 1) (52-a) varlığa gelen bir yere gelir (bu tanım "topos"a daha yakındır anlamca)
- 2) (52-b) varlığa gelen bir "yuva" gibi bir yere gelir ("receptacle", "seat", "hedra")
- 3) (52-b) ne göktedir ne de yeredir, "nothing" (*chora*'nın kendisi hiçbir şey olmadığı gibi, hiçbir yer de değildir – burası formların tutunduğu yerdir: "triton genos").

Bu tanımlara bakıldığında *chora*nın bir yerle ya da bir sınırla belirlenmemiş olduğu da görülmektedir. Platon için *chora*nın niteliksiz ve şekilsiz olmasının da bir anlamı, amaçlı bir amaçsızlık hali vardır. Eğer nitelikli bir yapıda olsaydı "şekil verdiklerini" manipüle edip, kendine benzetebilirdi; diğer yandan tersi olsaydı içine girenler ona şekil verebilirdi. Yani *chora*, nitelikleri sahiplenmeyip, yansıtmaktadır (*mirror like*). Bu bakımdan *chora*nın niteliksiz olması sürecin devamlılığı için olmazsa olmaz bir önemdedir. Diğer yandan bu süreç *chora*nın nesneye katkısı anlamına da gelmektedir; çünkü "fiziksel algılamının konusu olmamış nesneyi oluş içinde yer alması için cesaretlendirir". Katkı sunmanın yanında kendini de sürece katar. *Chora* bir bakıma dünyanın şekillenmesinde kullanılan biçimlenmemiş malzemedir (Kurtar, 2015). Dolayısıyla evrenin/cosmosun da içinde yer aldığı hazne ve aralık olarak görülebilir. Böyle bakıldığında cosmosun da varlığa gelmesi, kendi yeriyile gelmesi demektir. Bu nedenden ötürü kimi yazarlarca Platon'un mekân felsefesi, varlıktan bağımsız "kap" olarak alınan uzam anlayışına yaslanmakta gibi değerlendirilmiştir. Üçüncü bir tür olması böylesi bir algının zeminini hazırlamaktadır. Diğer yandan Platoncu mekânın, varlıkla beraber olduğu, doğal uzamı olduğu fikri de bugünkü güncel mekân yaklaşımlarına bir altlık sağlamaktadır. Şu noktaya dikkat çekmek yerinde olacaktır: *Chora*, bir ihtimal olarak her yerde ve dolayısıyla hiçbir yeredir ve "gerçekleşmesi" ya da görünür olması varlığa gelme koşuluna bağlıdır.

Dolayısıyla varolan kendi yeriyle varolmaktadır. Bu düşüncede “boşluk” ise salt fiziksel anlamla da sınırlı olmadan, karşıt bir içerikle bulunmaktadır. Boşluk, düzen ya da cosmostan önce gelmektedir. Çünkü boşluk; yarılma, esneme, uçurum gibi anlamlara sahip olan chaos durumuna denk düşmektedir. Chaos, esnemek, yarılmak, açılmak, bir şeyi doğurmak üzere esneyip açılmak anlamlarına da gelen “chasko” fiilinden türemiştir ve karışık, hiçbir şekil almayan, uçsuz-bucaksız, karanlık ve esneyen boşluk olarak da tanımlanabilir. Temel anlayış, “her şeyin dünya düzenine chaostan, boşluktan ya da bilinmeyen uçurumdan sığırdığı” şeklindedir. Ancak chaostan cosmosa doğru bu dönüşüm keyfi olarak gerçekleşmemiştir (Kurtar, 2015). Burada Platon’un başlıca aktörü Demiourgos’tur. Yaratmayan ama düzenleyen, yoktan varetmeyen ama şekil veren rolüyle Demiourgos, bir çeşit aracı tanrı, tanrısal ilkedir. Cosmos, devinimin de uyumlu ve düzenli hale getirilmesidir. Cosmosun ortaya çıkışı, Antik kozmolojinin üreme (*genesis*), doğum, döllenmiş yumurta gibi kavramsallaştırmalarla ifade ettiği düzen hali bu düzenleyici ilke, doğa gücü sayesinde mümkün olmuştur. Platon, Timaios’ta Demiourgos için “baba”, “tanrı”, “yapıcı”, “zanaatçı” sıfatlarını kullanmaktadır (2001: 37-d, 53-b, 69-b, 69-c).

Choraya ilişkin güncel literatürde Kristeva ile birlikte iki önemli ismin öne çıktığı görülmektedir. Alman filozof Martin Heidegger, özellikle “Varlık ve Zaman” (1927/2008) isimli başyapıtında varlık ve mekan sorunsalını da ele almaktadır. Aslında onun için ayrıca bir mekân/uzam konusu yoktur; çünkü Varlık zaten varoluşsal olarak uzamsaldır. Dasein, varlığına yönelmiş, varlığının farkında olanıdır. Bu anlamda dünya-içinde-varolandır (*Being-in-the-world*). Kendisine yönelen, kendisini kendisi içinde var eden Dasein için, varoluş öze önseldir; ancak bahse konu varoluş sabit/ataletli bir varoluş değil aksine üretken, doğurgan ve edimsel bir yapıyı serimlemektedir. Burada apriorik bir şey varsa o da Dasein’in varoluşuna haiz dünyada olma/dünya içinde olma halidir (Heidegger, 1927/2008: 66–68, 117–117; Malpas, 2006: 72–73). “İçerisinde” olma hali ile ise Heidegger, aslında bir çeşit topos’u tariflemektedir. Örneğin bardağın içerisinde su olması, bardak ve suyu ilintili yapar ve izafi bir ilişki oluşur. Diğer yandan bu iki varlık, dünyada bir yer de kaplamaktadır. Uzamın “içinde” bulunmaktadırlar (1927/2008: 55–56). Dasein’in uzamsallığı, Descartes’in yayılım mekânı benzeri değil, varoluşsal bir uzamsallıktır. Dünyayı bilme uğraşındaki Dasein, epistemolojik çabanın değil ontolojik bir sürecin içerisinde (1927/2008: 99, 101). Heidegger’de uzam varolan (*being*) bir şey olmayıp, varolagelen (*becoming*) bir yapıdadır, bu da Heidegger felsefesi düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı olmamaktadır. Descartes’in madde ve mekânı birbirinden ayıran özne-nesne ayrımlı felse-

fesini hem bilgi temelli oluşu,⁵ hem de durağanlığa mahkum yapısı sebebiyle eleştirmektedir. Onun için Varlık, kendisinin farkında, kendi otantikliğindedir ve onun doğurgan, üretken varoluşsal parçası ise uzamdır. Özetle, Heidegger’deki mekân/uzam düşüncesi Varlığın uzviyetine haiz, nesne ya da özne ile değil varlığın bizatihi kendisinde/kendisiyle hemhal yapısı ile uzamı tam olarak *choraya* yaklaştırmaktadır.

Fransız filozof Jacques Derrida ise *chora* ile yapısökümcü yaklaşımına muazzam bir katkı sağlamaktadır ve tersi de geçerlidir. Derrida *choranın* Triton Genos olarak, üçüncü’yü temsilinden hareket etmektedir. Ne o ne de bu değildir; ama aynı zamanda hem o hem bu da değildir. “O” ve “bu” içerimli logos mantığından azadedir, kutupsallıklara veya zıtlıklara gelemmez (Derrida, 1990/2008: 13, 20). Bu bakımdan felsefenin güvenli söyleminin dışına çıkmaktadır. *Chora* bir yarık, saf olmayan, piç, melezdır. “Yersiz bir yerin yansız uzamıdır” (1990/2008: 14, 39, 51, 80). Diğer yandan Derrida *choranın* ne saf ne de doğal olduğunu söyleyerek ve aynı zamanda yer, yerleşme ve mekânsallık kavramlarının önceki anlamlarını yeniden irdeleyerek bu kavramları da yapıbozuma uğratmaktadır (Akt. Savva, 2013: 59).

Kristeva’da Chora Kavramı

Genel Perspektif

Kristeva’nın *chora* kavramını nasıl ele aldığını irdelemeden önce, kavramın hangi kapsama doğduğu, nasıl bir perspektifin parçası olduğu hakkında kısa bir değinide bulunmak faydalı olacaktır.

Kristeva’nın, düşün alanında ilk durak olarak post-yapısalcı bir tutumla ortaya koyduğu metin/yazın analizine yönelik göstergebilimsel/semiyolojik yaklaşımından bahsedilebilir. Burada temelde iki kaynaktan beslenir: Dilbilimin ‘babası’ sayılan göstergebilimci ve yapısalcı yönleriyle öne çıkan Ferdinand de Saussure ve Rus filozof ve edebiyat teorisyeni Mihail Bahtin.⁶ Saussure’e göre dil, kavramlar ve keyfi atanmış seslerin ilişkisidir. Bu bakımdan dil işaretlerle ifade edilen karmaşık bir sistemdir. Bu ise şu anlama gelmektedir; kavramın analizinde tarihsel bir bağlam değil, dilin içsel doğası, mantığı ve keyfiyetine vurgu yapan zamanın verili bir anındaki dil sistemi, dilin bağlam bağımsız yapısı önemlidir (Smith, 2005: 137–138). Dolayısıyla dil bir “sistem”dir ve metin dışı öğeleri dışlamak ve sadece metne odaklanmak gerekli ve yeterlidir. Bu anlamda ne yazarın şahsi varlığının ne de çevresinin/konjonktürünün bir önemi vardır. Metin kendinden menkul bir yapı serimler.

Söz konusu pozitivist ve yapısal yaklaşımı eleştirenlerin başında ise Bahtin gelmektedir. Bahtin, metnin belirli bir kültürel

⁵ Heidegger’in Descartes eleştirisi varlık ve mekân konusundaki yaklaşımını anlamak için elverişli bir alan açar. O, Descartes’in res cogitans ve res extensa ayrımını bir bakıma “bilgi metafiziği” olarak değerlendirmektedir (1927/2008: 61). Kartezyen düşüncedeki özne/nesne ayrımı şeylerin açığa çıkma olanağını özneye devretmekte bu sebeple şeyler kolaylıkla nesneye dönüşmektedir. “Şeylerin nesneleşmesinde köklenen tehlike, bir şeyin oluşmakta olan bir şey olmaktan ve öyle açığa çıkmaktan alıkonulmasıdır” (Kurtar, 2014: 89–90).

⁶ Kristeva’nın ikili referansları düşün dünyası için bir çeşit diyalektik denge anlamına da gelmektedir. Örneğin psiko-analitik yaklaşımında da Ferdinand Saussure yerine Sigmund Freud ve Mihail Bahtin yerine de Jacques Lacan önümüze çıkacaktır.

bağlam odağında ele alınması gerektiğinden hareketle metnin yaratıcı ve ilişkisel yönlerini irdelemeyi önerir. Desteklediği diyalojik⁷ modelde; anlam, okuyucunun kişisel olarak ürettiği öznel ve bireysel bir alan ile metnin nesnel işaretlerinden oluşan alan arasındaki etkileşimde belirir. Bu ortadaki, etkileşim alanına Bahtin, “sınırbölgesi” (*borderzone*) demektir. Yani yapısalıcıların dediği gibi metne gömülü bir şey olmayan “anlam”, metin ile okuyucu arasındaki ilişkiden doğar, bu anlamda ilişkiseldir. Bu durum analize tarihi, toplumu, sınıfları ve benzeri etmenleri de dahil etmeyi gerektirmektedir (Lesic-Thomas, 2005: 4–5).

Kristeva kendi eleştirel edebiyat çözümlemesinde, Saussure’un göstergebilimsel metodolojisini kullanırken bunu Bahtin’ci bir içerikte yapar. Şöyle ki; gösteren ve gösterilenin varlığını koruyup aradaki iletişimi ise yapısal yönden değil tam tersine görece eklettik bir pozisyondan kurar. Burada işte onun ünlü “metinlerarasılık” (*intertextuality*) kavramı ile karşılaşırız. Kavram genel olarak, metnin anlamında diğer metinlerle kurduğu ilişki, geçişkenlik, benzeşimi ifade etmektedir. Okur, bir yapıtı sadece ona gömülerek ve metin ne istiyorsa onu alarak değil, tam tersine önceki ve sonraki metinlerle de ilişkilendirerek ve kendi kurmacasıyla birleştirerek üretir ve hatta yeniden üretir. Bu süreç anlaşılacağı üzere sonsuz bir yinelenme ve etkileşim taşımaktadır (Uçan, 2005: 75–77). Metinlerarasılık bir bakıma Bahtin’ci “karnaval” kavramına da göndermedir. Bahtin’in çağ farkı gözetmeden otoriteye karşı bir direniş biçimi olarak adığı kavram, iyi-kötü gibi geleneksel ayrımları dışlayan heterotopik bir içerimdedir. Bu bakımdan metinlerarasılık kavramı, tam bir karnavalesk örneğidir (Bahtin, 2014).

Bu noktada çalışma için önemli olan husus mekânsala dair içeri mi konumlandırmak üzere, Kristeva’nın düşünsel perspektifini ve bu ekseninde gelişen metodolojisini anlamaktır. Kristeva, belli nirengi noktalarının, kabullerin (gösteren-gösterilen gibi) varlığını yadsımayan ancak bunları “özne” odaklı, görelî ele alan bir yaklaşım ortaya koymakta, inşa bir üretimin arkasında durmaktadır. İkinci önemli nokta, dilin edinim sürecini, cinsel kimliğin oluşum süreciyle ele alması ve esasında ondan önce ve onun da faydalandığı üzere Freud⁸ ve Lacan’dan farklı olarak

anne-kız ilişkisini öne çıkarması ve hem beden hem de kadın üzerinden konuya yaklaşmış olmasıdır.

Freud’un takipçisi ve Kristeva’nın çokça yararlandığı ikinci isim olan Lacan’a⁹ göre, psikoseksüel gelişim öznenin dille ilişkisi dışında anlaşılabilir. Lacan, Freud’un Oedipus ve Kastrasyon komplekslerinin de doğrudan biyolojik bir gerçeklikten çok bir temsil biçimi, gösteren olmasına odaklanır. Çünkü ona göre cinsiyet doğuştan ve biyolojik olarak değil, öznenin göstereni ile ilişkisinde belirlenir (Chanter, 2009: 95–96, 101–105; Kristeva, 2014; Şimga, 2019: 55–56).

Kristeva¹⁰ görece Lacan’ın teorisini kabul etmekle beraber cinsiyet farkını kadınlardan yana okuması ve dil ediniminin üretimi gibi konularda farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Kristeva Lacan’cı evreleri kısmen kullanır ancak reel ve imgesel dönemleri farklı bir içerikte birleştirir. Genel anlamda kadınlık vurgusunun ön planda olduğu döneme “göstergesel/semiyo-tik”, erkeklikle bağdaştırdığı bir sonraki sürece de “simgesel” dönem adını verir. Bu anlamda, imgesel dönemin ses ve harfleri kullanmadan ifade edebilme halini göstergesele, anne-çocuk/kadın-erkek ayrımlarının farkındalığını ise sembolik döneme havale eder. Göstergesel dönem, babalık öncesidir ve dil kullanımı söz konusu değildir. Sembolik dönem ise dilin geliştiği ve artık “Baba Yasası”nın geçerli olduğu, falosentrik bir süreçtir. Kristeva göstergesel terimini, maternal bir bağlam ve gerçeklikten hareketle kadın bedeni, çocuk ile tensel ve görsel ilişki ve dolayısıyla oedipus öncesi bir süreci ifade etmek üzere kullanır. Lacan’ın simgesel döneme sığdırdığı dil mantığı ve anlam alanını alır, göstergesel dönem olarak ifade ettiği sürece yerleştirir. Dilin mantığının göstergesel süreçteki bedensel dürtüler ve maternal iletişimle geliştiğini söyler. Anlamın ilk örüntüsü bebeğin davranışları, jestleri, mimikleri ile de kurulur ve bu bakımdan dil ediniminin gelişimi katıksız bir süreç değildir. Ona göre anlam da göstergesel ve simgesel arasındaki diyalektik ilişkiden gelişir (Barai, 2015: 40–42); Chanter, 2009: 95–96, 101–105; Kristeva, 2017: 128–130; Şimga, 2019: 56). Kristeva böylece beden ve aklın birlikte rol aldığı bir yaklaşım ortaya koyar. Bebeğin doğrudan dil dışında kullandığı temsil biçimleri vardır ve bu sayede kendine göre, kendine has tavır

⁷ “Diyaloji” kavramı, tekil yerine çoklu ve somut taşıyıcıların varlığı, ereksizlik ve pratik koşulların geçerliliğini önceleyen, Bahtin’in diyalektik karşısına çıkardığı meşhur yaklaşımıdır. Bkz. İlim, 2017: 18–19.

⁸ Kristeva Freud’un Oedipus ve Kastrasyon kompleksleri belirlemelerinden yola çıkmaktadır. Oedipus Kompleksi, kız çocuğun babaya, erkek çocuğun da anneye yöneldiği durumu ifade eder. Cinsler arasında bir ayrımın oluştuğu, kadın ve erkek arasındaki farkın belirlenmesinde çok önemli bir kavramdır. Kastrasyon Kompleksi ise, yine oral ve anal evreyi takip eden fallik evrede gelişir, erkek çocukta kız çocukta “eksiklik” farkedilmesiyle başlar. Kız ve erkek çocuklarda her iki sendrom da farklı işler (Chanter, 2009: 95–96, 101–105; Şimga, 2019: 55–56).

⁹ İnsanın psikolojik gelişiminde üç evreden bahseder. İlki gerçek/reel dönem (0–6 ay), bebeğin algı, duygu ve ihtiyaçları karmaşık bir biçimde yer alır. Bu hâl Lacan’a göre insanın en katıksız halidir. Ulaşılmazdır, bir anlamda ütopya’dır. İhtiyaçlarının en kısa zamanda ve en iyi biçimde karşılandığı, doğayla bütünlük evresidir. Dil ötesidir, dilsel düzene girmeden önceki özne-nesne ayrımlarının olmadığı ve hayatta ara ara bizi yoklasa da artık geçmişte kalan bir evredir. İkinci dönem ise imgesel/ l’imaginaire (6–18 ay) adını verdiği süreçtir. Bu süreç dil içinde yaratılan hayal ve fantezi dünyasıdır. Bu dönem Lacan’ın ünlü tanımlaması ile “Ayna Evresi”ne (*la stade du miroir*) denk düşer aynı zamanda. Bebek kendisini aynada görüp, annesinden ayrı olduğunu idrak eder, hem aynadaki tam/bütüncül varlığa (tam yansıyan “ideal kendilik”) özenirken hem de annesinden ayrı olduğu için, yalnız ve tek kaldığı hissinden hareketle endişe ve rahatsızlık duyar. İnsan reel dönemine özem duyarak yaşar, ancak artık kendi ve diğeri ayrımı gerçekleşmiştir. Bu sebeple sürekli bir tatminsizlik içinde ömür boyu arayacağı bir durum/dönem anlamında Lacan bu ihtiyaca, fantezi ve hayale gönderme yapan arzu nesnesine “a objesi” (*le objet a*) demiştir. Üçüncü evre ise sembolik / le symbolique (18 ay-4yaş) olup, bebeğin konuşmayı öğrendiği ve dil edinimi kazandığı dönemdir. Bu dönemde artık “Babanın Yasası” geçerlidir. Reel dönemin aksine ve bu sebeple o döneme ilişkin arzu objesi ve arayışı devam etmektedir. Bu yasa formel bir dil ve kuralları içerir (Barai, 2015: 41–42; Chanter, 2009: 95–96, 101–105; Kristeva, 2014; Şimga, 2019: 55–56).

¹⁰ Kristeva’nın teorisinin babaeril yasadın kopmak bir yana, onun girdabından çıkmadığı ve dahası yeterince özgürleşmiş bir yaklaşım geliştiremediğine yönelik Judith Butler’in ünlü eleştirisi için bkz. Butler, 2005: 151–168; Direk, 2018: 217–218.

ve duygu geliştirebilmektedir. Özetle, Kristeva'da dilin kullanıldığı ve formel-"kamusal" alanı imleyen simgesel düzenden çok önce cinsiyet ayrımları ve dil temsili gelişmektedir.

Mekânsal İçerim ya da Mekâna Çağrı

Kristeva imgeseli, aynı zamanda "*la khôra sémiotique*", semiyotik *chora* olarak da tanımlamaktadır. İşte tam da burada onun, Platon'un Timaios diyalogunda yer verdiği *chora* ile kurduğu ilişkinin sırası gelmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi imgesel dönem anlamların dışında, anlam öncesi bir dönem değil aksine ilk anlamların kurulduğu yerdir. Lacan'dan farklı olarak semiyotik *choranın* sembolik düzende de etkisi devam eder (Chanter, 2009: 100).

"[Kristeva'da] bu terimle daha ziyade dil ediniminden ve öznenin oluşumundan önce var olan çok kişisel psişik bir alan kastedilmektedir. Kristeva'ya göre dürtülerle yoğun olduğu kadar karmaşık duygularla kaplı bu psişik alanda düzeni sağlayan bebeğin annesiyle olan ilişkisidir. Bebek annesiyle tensel temas sayesinde huzur bulur ve bu dürtülerin karmaşasından arınır. Kristeva'ya göre ilk anlamlar dilin ediniminden çok önce *la khôra sémiotique*'te oluşmaya başlar" (Şimğa, 2019: 63).

Semiyotik *chora*, bebeğin annesiyle özdeşleşmekle birlikte ayrılma emareleri de gösterdiği bir dönemdir. Tam olarak ben ve öteki ayrımı (bu tam anlamıyla ayna evresinde gelişecektir) bulunmamakla birlikte bir miktar "farkındalığa" da sahiptir. Yani Kristeva'ya göre bebek anneden ayrılmak için oedipus kompleksini ve ayna evresini beklemeyecektir. Annenin bedeni semiyotik *chorada* oldukça önemlidir. Anne bedeni, ilk ritimlerin seslerin ve hareketlerin kaynağıdır. Bedensel enerji ve dürtüler, bedensel dil hep buradan beslenir. Kristeva'nın bir diğer önemli tespiti ise şudur: Semiyotik *chora*, yalnızca doğum sonrası süreci değil anne karnındaki süreci de kapsar. Bir diğer vurgulanması gereken önemli nokta ise, annenin etkisinin nerede bittiğine dairdir. Kristeva'ya göre annenin yasalarının işlediği yer olan semiyotik *choranın* etkisi her zaman devam edecektir. Ya da daha doğrudan bir ifadeyle sembolik ve sosyal düzenin işleyişi yalnızca baba etkisinde değil, anne etkisi ile de gerçekleşir. Bu etki, geçmişte bir yerlerde kalan arkaik ve nostaljik bir gönderme değildir (Barai, 2015: 40–42; Kristeva, 2014; Kymalainen & Lehtinen, 2010: 255–256; Rickert, 2007: 261–262). Anlaşılabileceği üzere *chora*, anne karnından başlayarak "varlığa gelen bir yere gelir" ifadesinde de açığa çıktığı gibi hem gerçek hem de mecazi anlamıyla bir doğumdur. Hem bir süreç hem de bir an'a gönderme yapmaktadır. Bu bakımdan embriyonun varlığa geldiği andan itibaren kendisinin ve bulunduğu ortamın-sıvı içinde, esnek bir kâse- amorfluğu, geçiciliği, hareketliliği

tam bir *chora*'tik inşadır. Ayrıca bebeğin doğduğu andan başlayarak yeni doğan evresinden neredeyse bir buçuk yaşına kadar geçirdiği süreç anne karnındaki benzer şekilde tek başına deneyimlemenin mümkün olmadığı bir dönemdir; fakat aynı zamanda bu ilişkinin varlığı güven ve konfor alanı da yaratmaktadır. Doğum sonrası süreç dil yetisini ses ve sözcüklerle kullanamayan bebeğin farklı bir temsil alanından faydalanarak imgeler, davranışlarla kendini ifade ettiği görece informal olarak değerlendirilen bir süreçtir. Ancak dil dışı olması, bu dönemin varlığını yadsımaz; çünkü sonraki süreçlerin altyapısı burada atılır, ceninden bebeğe, bebekten çocuk ve erişkinliğe olan hikâye birikimli olarak ilerler. Söz konusu dönem, anne karnından dış dünyaya çıkılan ilk süreci de kapsar ve dil kullanımını olmadığından, ben-öteki ayrımı net bir şekilde bulunmadığından -açıkçası oedipal evre ve ayna evresi öncesi olduğundan- tanımsız, muğlak, bir miktar kaotik bulunmuş, bebek ve annenin erotik maternal alanına sıkıştırılmış dolayısıyla da annelik yasasının hüküm sürdüğü süreç olarak dışlanmıştı. Kontrolsüzlüğün hakim olduğu evre, bu anlamda da diyalektik bir mücadele de içerir. Bebeğin annesinin bedeninden başlayarak kurduğu iletişimin dili bazen yıkıcı (karnında attığı tekme), bazen de yapıcıdır (süt emme ve tensel temas). Ancak ne bir distopya ne de bir ütopya mekânı ve alanıdır. Heterotopya belki de en uygun ifadedir.¹¹

Bu anlamda semiyotik *chora*, karmaşanın, kaosun, çatışmanın, devinimin alanı olmakla kalmaz güvenin, rahatlığın ve hatta kısım men duruşun alanıdır.

"Bu yer [*chora*] alttan alta öznenin hem üretildiği hem de özneye yok edilme göz dağı verildiği bir örtbas etme uzamı ya da havuzudur. *Chora* bir özne olarak çocuğun bedenini, egosunu ya da kimliğini tanımlar ve yapılandırır. Öznenin alaşağı edildiği bir uzam olarak düşünüldüğünde, *chora*, içinde Ölüm Dürtüsünün ortaya çıktığı, özneye kendi girdabında kaybolma gözdağı verildiği ve özneyi var olmamanın ataletine (inertia) indirildiği bir uzamdır" (Sarup, 1995: 151).

Kristeva'nın kendi sözleriyle "*Chora*'da yalnızca ideal olan değil, saldırganlık ve iğrenme de vardır" (Sezgener, 2010: 38).

Kristeva'nın semiyotik *chorası* işte bu teorik bağlam üzerine inşa edilir. Senaryosunu kendisinin yazdığı ve yönetmenliğini G. K. Galabov'un üstlendiği "Güven-Maternal Erotizm" (*Reliance-De l'érotisme maternel*) isimli 2011 yapımı kısa filmde (Kristeva & Galabov, 2011) şu ifadeler ile Kristeva adeta *choraya* gönderme yapmaktadır:¹²

"ışıklar...[ultrason görüntüsünde embriyo] orantısız, görünüp kaybolan parçalar

¹¹ Heterotopya kavramına göndermeyle *chorayı* Edward Soja'nın "üçüncü mekân" (*third space*) kavramıyla ilişkilendirmek mümkündür (Kymalainen & Lehtinen, 2010: 253).

¹² Söz konusu filmin alt metnini detaylıca aktardığı "*Reliance, or Maternal Erotism*" isimli yazısı için Bkz. Kristeva, 2014.

bir görüntü, bir korku, şekilsiz bir embriyo, adı konulamayan...

...ve nihayet bir beden sığınağından çıkmaya cesaret eder, kalabalığın içine...

Can Vermek! Birinden diğerine, sonsuz kere, gidip gelen görüntüler, görünmez olan için icad edilmiş metaforlar..."

Sonuç

Toparlanacak olursa semiyotik *chora* üretken bir hazne ya da besleyici/doğurgan ve maternal bir içerime sahiptir. Kristeva işte *choranın* bu doğurgan (*generated*) niteliğine odaklanır. Kavramın geometrik uzamdan, anlamdan ve heceden önce oluşu, kendi ifadesiyle "dilin belleğine gitmek, dil pratiği içinde anneyle çocuk arasındaki ilişkiye değmek" için elverişli bir bağlam sunmaktadır. Babalık işlevine teşne olarak yorumlanan *chora*, annenin, doğurganlığın ve kaosun uzamı olarak aşağılanmış, "isimsiz ve yurtsuz" kılınmıştır. Diğer yandan *choranın* belki de Kartezyen logosla anlaşılması mümkün olmayan ya da yadsınan içeriği, karmaşası (*nonexpressive, undetermined totality*) bir anlamda avantajı da olmaktadır: Katı, yerleşik, eril mantığın simgesel süreciyle başat ve hatta onu önceleyen göstergesel süreci ifade etmek için Kristeva, eski ve tanımlanamayan *chorayı* seçmektedir. *Choranın* besleyici, üretici ancak açıklama kaldırmayan ve bir anlamda da yok edici yapısı "orayı" hem bir yere hem de bir yok-yere dönüştürmektedir. Bu anlamda *chora*, sadece ideal olanı değil, saldırganlık ve iğrenmeyi (*abjection*) de içerir. *Chora* öznenin varolma imkânını bulduğu, üretildiği yer iken, aynı zamanda annenin bedenine olan bağlılığından ötürü, kendi varlığının yok edilme ihtimalinin olduğu yerdir.¹³

Bebeğin/çocuğun sosyal düzene girişinin ve dil ediminin gelişiminin yalnızca baba değil anne etkisiyle de olduğu, göstergesel dönemde gelişen anne bedeniyle bütünleşen şiirsel bir dilin burada etkili olduğu yönündeki izahatı, o zamana kadar kabul gören falluşçu, eril yaklaşımı sarsarken, başlıca desteğini maternal bulunup, dışlanan (Demiourgos baba, tanrı ve zanaatçı iken *chora* "boşluktur") çoklu ses ve anlamların heterotopik uğrağı kitonyen *choradan* almaktadır.

Kristeva edebi çalışmalarda mekânsal dönüş gündeminin önemli aktörlerinden biri olarak mekânı/mekânsal olanı yaratıcı bir minvalde ele almakta, hem mekânsal imgeleme hem de kendi teorisine açılım kazandırmaktadır. Mekândan kilit bir noktada yardım alarak, mekânı; dili/edebiyatı, psiko-analitik içerimi, feminist bağlamı düşünmenin bir tarzı olarak ileri sürmektedir. Bu bakımdan yazının başında sorulan sorulara göndermeyle, mekânı iş gören ve içerik üreten bir konumda almakta, hem kendi teorisini geliştirirken hem de mekânın çoklu anlamlarına

perspektif kazandırmaktadır. Mekân onun yazınında özgürleştirici bir teorik ve pratik çerçeve olmaktadır. Bunu yaparken kadınlığa ve anneliğe olan "oryantalist" yaklaşımı kırmakta, belli başlı dikotomileri¹⁴ (zihin-beden, erkek-kadın, kültür-doğa), normatifliğe övgüyle bir kenara bırakıp heterotopik (metinlerarasılık, karnavalesk ve bizatihi *choranın* kendisi) olana saygı durumunda bulunmaktadır. Özetle, uyurgezer bir bağlamda neo-kantist, neo-poizitivist sarmalda bazal varlık gösteren mekân, 1960'lar arka planı ve 1980'lerin itkisi ile Kristeva'nın us ve görüşünde farklı bir bağlamda (dilbilim-psikanaliz-felsefe-eleştirel feminist çalışmalar), kronotopik bir görüşle tanımlanmadan, indirgenmeden ufuk açıcı bir içerimde kendine has muamması ile yeniden üretilmeye devam etmektedir.

¹³ Tıpkı göbek deliği gibi; "Göbek deliği annemizin hatırasıdır. Hem bağımlılığımızın hem bağımsızlığımızın işareti" (İşigüzel, 2013: 9).

¹⁴ Bu dikotomilerin nihai olarak aşılması ise; düşünsel kurgular yoluyla değil, ancak patriarkal ve kapitalist ilişkiler evreninin dışına çıkılıp maddi ve toplumsal olarak ortadan kaldırılması ile mümkün olacaktır (Acar-Savran, 2009: 7).

KAYNAKLAR

- Acar-Savran, G. (2009). *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat.
- Bahtin, M. (2014). *Karnavaldan Romana*. Cem Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Birmingham, P. (2003). The Pleasure of Your Company: Arendt, Kristeva, and an Ethics of Public Happiness. *Research in Phenomenology*, 33(1), 53-74.
- Barai, A. (2015). Speaking the Space between Mother and Child: Sylvia Plath, Julia Kristeva, and the Place of Children's Literature. In M. S. Cecire, H. Field & M. Roy (Ed.). *Space and Place in Children's Literature, 1789 to the Present*. (39-55). London: Routledge.
- Bonfiglioli, S. (2016). Moral Re-Turns in Geography, Chora: On Ethics as an Image Progress in *Human Geography*, 40 (6), 810-829.
- Butler, J. (2005). *Cinsiyet Belası*. Başak Ertür (Çev.). İstanbul: Metis.
- Chanter, T. (2009). *Psikanalitik ve Post-yapısalcı Feminizm ve Deleuze*. Cogito, 58, 93-129.
- Çolak, B. (2011). *Yapıt Okuma; Bedenin İçerisi- Dışarı; Kiki Smith'in Çalışmalarında Bedensel Süreçler ve Abjection*. Fe Dergi, 3 (1), 38-46.
- Derrida, J. (2008). *Khôra*. Didem Eryar. (Çev.). İstanbul: Kabalıcı. (Özgün eser 1990 tarihlidir)
- Direk, Z. (2018). *Cinsel Farkın İnşası*. İstanbul: Metis.
- Ekiz, T. (2007). Alımlama Estetiği mi Metinlerarasılık mı? *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 119-127.
- Elliott, A. (2012). New Individualist Configurations and the Social Imaginary: Castoriadis and Kristeva. *European Journal of Social Theory*, 15(3), 349-365.
- Erişti, A. B. (2019). *Feminist Değil, Skotuşçu: Julia Kristeva*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/02/14/feminist-degil-skotuscu-julia-kristeva/> Erişim Tarihi: 14.02.2019.
- Gambaudo, S. (2013). Julia Kristeva, 'Woman's Primary Homosexuality' and Homophobia. *European Journal of Women's Studies*, 20(1), 8-20.
- Haigh, S. (2006). Migration and Melancholia: From Kristeva's 'Depression Nationale' to Pineau's 'Maladie de l'exil'. *French Studies*, 60(2), 232-250.
- Hall, J. M. (2012). Choreographing the Borderline Dancing with Kristeva. *Philosophy Today*, 65 (1), 49-58.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. Kaan H. Ökten. (Çev.). İstanbul: Agora. (Özgün eser 1927 tarihlidir)
- Hisarlıgil, B.B. (2008) *Martin Heidegger'de "Mekan" Düşüncesi: Hermeneutik Fenomenolojik Bir Yaklaşım*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(2), 23-34.
- İlim, F. (2017). *Bahtin: Diyaloji, Karnaval ve Politika*. İstanbul: Ayrıntı.
- İşigüzel, Ş. (2013). *Venüs*. İstanbul: İletişim.
- Kabthiyal, N. & Dangwal, S. (2016). On Kristevan Concept of Intertextuality. *International Journal Of English Language, Literature And Translation Studies*, 3(1), 298-303.
- Knowles, A. (2015). A Genealogy of Silence Chora and the Placelessness of Greek Women. *philosophy*, 5(1), 1-24.
- Kristeva, J. & Galabov, G.K. (2011). *Reliance- de l'érotisme maternel* https://www.kristeva.fr/reliance_film_galabov.html. Erişim Tarihi: 20.05.2019.
- Kristeva, J. (2017). *Ruhun Yeni Hastalıkları*. Nilgün Tural. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı. (Özgün eser 1993 tarihlidir)
- Kristeva, J. (2014). Reliance, or Maternal Eroticism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 62(1), 69-85.
- Kurtar, S. (2014). *Heidegger ve Poetik Düşünme*. Ankara: Pharmakon.
- Kurtar, S. (2015). *Mekân Felsefesi: Timaios*. <https://www.youtube.com/watch?v=oOGmCLUmQ54>. Erişim Tarihi: 20.04.2019.
- Kymalainen, P. & Lehtinen, A. (2010). Chora in Current Geographical Thought: Places of Co-design and Re-membering. *Geografiska Annaler Series B Human Geography*, 92(3), 251-261.
- Lesic-Thomas, A. (2005). Behind Bakhtin: Russian Formalism and Kristeva's Intertextuality. *Paragraph*, 28(3), 1-20.
- Malpas, J. (2006). *Heidegger's Topology: Being, Place, World*. Cambridge: MIT Press
- Markotic, L. (2001). There Where Primary Narcissism Was, I Must Become: The Inception of the Ego in Andrea-Salome, Lacan, and Kristeva. *American Imago*, 58(4), 813-836.
- Oliver, K. (n.d.). Julia Kristeva. <https://www.britannica.com/biography/Julia-Kristeva>. Erişim Tarihi: 17.03.2019.
- Olivier, B. (2007). Nature as 'Abject', Critical Psychology, and 'Revolt': The Pertinence of Kristeva. *South African Journal of Psychology*, 37(3), 443-469.
- Platon. (2001). *Timaios*. Erol Güneş ve Lütfi Ay (Çev.). Sosyal: İstanbul.
- Randhawa, B. P. (2014). The Unblest Room: Kristeva's Chora in Aophocles's Antigone. *Philosophy and Literature*, 38(2), 293-313.
- Rickert, T. (2007). Toward the Chora: Kristeva, Derrida, and Ulmer on Emplaced Invention. *Philosophy & Rhetoric*, 40 (3), 251-273.
- Sarup, M. (1995). *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*. Abdülkaki Güçlü (Çev.). Ankara: Bilim Sanat.
- Sawa, A. (2013). Khôra, Topos And Praxis. In J. Baldacchino & R. Vella (Ed.). *Mediterranean Art and Education*. (59-79). Rotterdam/Boston/Taipei: Sense.
- Sezgenç, A. (2010). Yaşiyor olmak için şiir yazın! Julia Kristeva ile söyleşi. *Sıcak Nal*, 3, 36-39.
- Smith, P. (2005). *Kültürel Kuram*. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu (Çev.). Ankara: Babil.
- Soja, E. W. (2009). Taking Space Personally. In Barney Warf & Santa Arias (Ed.). *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*, (11-35). New York: Routledge.
- Şahin-Yeşil, S. (2015). Tomris Uyar'ın "Şahmeran Hikâyesi" Adlı Öyküsüne Metinlerarası Bir Yaklaşım. *Millî Folklor*, 106, 47-57.
- Şener, S. (2014). *Tekinsiz ve İğrenç: Hiperreal Figür Heykelleri ve Alışılmadık Vücutlar İçin Bir Okuma Önerisi*. Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi, 6, 61-75.
- Şimga, H. (2019). *Unes Femmes: Kristeva, Psikanaliz ve Kadın*. Zeynep Direk (Ed.), *Cinsiyetli Olmak, Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar içinde* (51-66). İstanbul: Yapı Kredi.
- Tekeli, İ. (2010). *Mekansal ve Toplumsal Olanın Bilgibilimi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Turhanlı H. (2012). *Kristeva ve Şiirsel Dil*. <https://www.birgun.net/haber-detay/kristeva-ve-siirsel-dil-11377.html>. Erişim Tarihi: 25.03.2019.
- Uçan, H. (2005). *Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim*. İstanbul: İz.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Varsamopoulou, E. (2009). The Idea of Europe and the ideal Od Cosmopolitanism in the Work of Julia Kristeva. *Theory Culture & Society*, 26(1), 24-44.
- Weir, A. (2017). Collective Love as Publicfreedom: Dancing Resistance. Ehrenreich, Arendt, Kristeva, and Idle no M(o)re. *Hypatia: A Journal of Feminist Philosophy*, 32(1), 19-34.
- Yurdadön-Aslan, P. ve Yavan N. (2018). Edward Said'in Mekansal Dönüşüğe Katkısı. *Possible Düşünme Dergisi*, 14, 114-135.